

Тема лекції: Розвиток психологічної думки в контексті філософії і релігійних ідей Середньовіччя

ПЛАН

1. Самопізнання як основна ознака Середньовіччя.
2. Антропологічна психологія: Августин, П.Абеляр, Ібн-Сіна, Ібн Рошид
3. Основні теологічні ідеї: томізм, оккамізм.

1. Самопізнання як основна ознака Середньовіччя.

Логіка, на відміну від її загальних форм, є предметною. Вона будується відповідно проблемній ситуації, що задається розвитком теоретичної думки, що опановує конкретним предметним змістом. Стосовно до психології античність прославлена великими теоретичними успіхами. До них відносяться не тільки відкриття фактів, побудова новаторських моделей і пояснювальних схем. Були сформульовані проблеми, століттями направляли розвиток наук про людину. Яким чином інтегруються в ньому тілесне і духовне, мислення і спілкування, особистісне і соціокультурне, мотиваційне й інтелектуальне, розумне й ірраціональне і багато чого іншого, властивому його буттю в світі? Над цими загадками бився розум античних мудреців і випробувачів природи, піднявши на небачену висоту культуру теоретичної думки, що, перетворювала дані досвіду, зривала покрив істини з видимості здорового глузду і релігійно-міфологічних образів.

2. Антропологічна психологія

Арабомовна наука

Після об'єднання в VII ст. арабських племен виникла держава, що мала своїм ідеологічним оплотом нову релігію - іслам. Під егідою цієї релігії почався завойовницький рух арабів, що призвело до утворення Халіфату, на територіях якого жили народи, що володіли древньою культурою.

Державною мовою Халіфату стала арабська, але культура, що склалася у величезній державі, включала досягнення багатьох його народів, що населяли, а також еллінів, народів Індії. У культурні центри Халіфату прибували каравани верблюдів, наповненими книгами ледве чи не на всіх відомих тоді мовах.

На Заході пропали твори Платона й Аристотеля. На Сході їхні праці (як і інших античних мислителів) переводяться на арабську мову, листуються і поширюються по усій величезній арабській державі - від Середньої Азії до Піренейського півострова й Африки.

Це стимулювало розвиток науки, насамперед фізико-математичної і медичної. З'являється безліч астрономів, математиків, хіміків, географів, ботаніків, лікарів. Вони створили могутній культурно-наукове коло, у якому зародилися найбільші розуми. Вони збагатили досягнення своїх древніх попередників і створили передумови для наступного підйому філософської і наукової думки на Заході, у тому числі і психологічній думці. Серед них варто виділити насамперед середньоазіатського вченого XI ст. Ібн Сіну (у латинській транскрипції - Авіценну). Створений ним "Канон медичної науки" забезпечив йому - за свідченням історика - "самодержавну владу у всіх медичних школах середніх століть".

Медична психологія

Ібн Сіна був також одним з перших дослідників в області вікової психології. Він вивчав зв'язок між фізичним розвитком організму і його психологічних особливостей у різні вікові періоди. Важливе значення надавалося їм при цьому вихованню. Саме за допомогою виховання здійснюється вплив психічного на стійку структуру організму. Почуття, що змінюють плин фізіологічних процесів, виникають у дитини в результаті впливу на нього оточуючих людей. Викликаючи в дитини ті або інші афекти, дорослі формують його натуру.

Фізіологічна психологія Ібн Сіни включала, припущення про можливість керувати процесами в організмі і навіть додавати організмові визначений стійкий склад шляхом впливу на його почуттєве, афективне життя, що залежить від поведінки інших людей. Ідея взаємозв'язку психічного і фізіологічного - не тільки залежність психіки від тілесних станів, але і її здатність (при афектах, психічних травмах, діяльності уяви) глибоко впливати на них - розроблялася Ібн Сіном виходячи з його великого медичного досвіду. Є відомості про те, що, не обмежуючись спостереженнями, він почав спробу вивчити це питання експериментально. *Психофізіологія зору*

Ібн Сіна й інші арабські натуралісти і математики особливий інтерес виявляли до органу зору. Серед досліджень у цій області наприкінці X - початку XI ст. виділяються відкриття Ібн аль-хайсама (у латинській транскрипції - Альгазена).

У кожному зоровому акті розрізнялися, з одного боку, безпосередній ефект зовнішнього впливу, з іншого боку - робота розуму, що приєднується до цього ефекту, завдяки якій встановлюються подібність і розходження видимих об'єктів.

Ібн аль-хайсамом були вивчені такі важливі феномени, як бінокулярний зір, змішання квітів, контраст і т.д. Він вказував, що для повного сприйняття об'єктів необхідний рух ока - переміщення зорових осей. Ібн аль-хайсам піддав аналізу залежність зорового сприйняття від його тривалості, увівши, таким чином, час як істотний фактор. При короткочасному пред'явленні можуть бути правильно сприйняті лише знайомі об'єкти. Це він зв'язував з тим, що умовою виникнення зорового образу служать не тільки безпосередні впливи світлових подразників, але і сліди колишніх вражень, що зберігаються в нервовій системі.

Схема Ібн аль-хайсама не тільки руйнувала недосконалі теорії зору, що дісталися арабам від античних авторів, але і вводила новий пояснювальний початок. Вихідна сенсорна структура зорового

сприйняття розглядалася як похідна від маючих досвідчену і математичну підставу законів оптики і від властивостей нервової системи. Цей напрямок протистояв одному з головних догматів схоластики, як мусульманської, так і християнської, - навчання про те, що душа у всіх її проявах є особливого роду сутність, причетна до надприродного світу.

Вивченням функцій очей займалися й інші вчені тієї епохи. До досягнень середньовічної психофізіології відноситься відкриття того, що частиною органа зору, що відчуває, є не кристалик, як передбачалося колись, а сітчаста оболонка ока.

Ібн Рошд

Філософ і лікар XII ст. Ібн Рошд (у латинській транскрипції -Аверроэсу), розробив навчання про людину і воно жорстоко переслідувалося як мусульманською (прийнятою в Халіфаті в якості державної), так і християнською релігією. І це не дивно, оскільки Ібн Рошд заперечував безсмертя індивідуальної душі. Він по-своєму прокоментував навчання Аристотеля, а саме зробив наголос на поділі душі і розуму. Під душою розумілись функції, що невіддільні від організму (насамперед - чуттєвість) та необхідні для діяльності розуму. Вони неподільно зв'язані з тілом і зникають разом з ним. Що ж стосується самого розуму, то він є божественним і входить в індивідуальну душу ззовні, подібно тому, як Сонце посилає промені органів зору. Зі зникненням тіла і індивідуальної душі "сліди", залишені божественним розумом у період впливу на неї, відокремлюються від зниклого смертного індивіда, продовжують існувати як момент універсального розуму, властивого всьому людському роду.

Твердження Ібн Рошда про вищу інтелектуальну рівність людей при всьому різноманітті їхніх індивідуальних розбіжностей і про богоподібність людини було несумісно з ідеологією феодального суспільства з його "ієрар-хізмом", розташуванням усіх людей на соціальних "сходах", які пропонують, кому де бути.

Августин: поняття про внутрішній досвід

Августин (IV-V століття н.е.), творчість якого ознаменувала перехід від античної традиції до середньовічного християнського світогляду.

Августин додав трактуванню душі (вважаючи її знаряддям, що править тілом) особливий характер, стверджуючи, що її основу утворить воля (а не розум). Тим самим він став ініціатором навчання, названого волюнтаризмом (від лат. "волют ас" - воля).

Воля індивіда, залежить від божественної, діє в двох напрямках: керує діями душі і повертає її до себе самої. Усі зміни, що відбуваються з тілом, стають психічними завдяки вольовій активності суб'єкта. Так, з відбитків, що зберігають органи чуттів, воля дає спогади.

Усе знання закладене в душі, живе і рухається до Бога. Воно не здобувається, а витягається з душі знову таки завдяки спрямованості волі.

Підставою істинності цього знання служить внутрішній досвід: душа повертається до себе, щоб осягти з граничною вірогідністю власну діяльність і її незримі продукти.

Ідея про внутрішній досвід, відмінна від зовнішнього, але володіє вищою істинністю - мала в Августина теологічний зміст, оскільки проповідувалося, що ця істинність дарується Богом.

3. Основні теологічні ідеї: томізм, оккамізм.

У період середньовіччя в розумовому житті Європи запанувала схоластика (від гречок. "схоластикос" - шкільний, учений). Цей особливий тип філософствування ("шкільна філософія") з XI до XVI ст. зводився до раціонального (що використовує логічні прийоми) обґрунтуванню християнського віровчення.

Томізм: "Аристотель з тонзурою"

У схоластику були різні пліни. Але загальною для них служила установка на коментування текстів. Позитивне вивчення предмета й обговорення реальних проблем підмінювалося вербальними хитруваннями.

Хома Аквінський (1225-1274) розробив томізм, що складався в протизагу стихійно-матеріалістичним трактуванням Аристотеля, у надрах яких зароджувалася небезпечна для церкви концепція двоїстої істини.

Хома, відстоюючи одну істину - релігійну, "спадну понад", вважав, що розум повинний служити їй так само істиво, як і релігійне почуття. Хомі і його прихильникам вдалося розправитися з аверроїстами в паризькому університеті. Але в Англії, в Оксфордському університеті, концепція "двоїстої істини" надалі запанувала, ставши ідеологічною передумовою успіхів філософії і природних наук.

Ієрархічний шаблон Хома поширив і на опис щиросердечного життя, різні форми якої розміщалися у вигляді своєрідних сходів у східчастому ряді - від нижчого до вищого. Кожне явище має своє місце. Покладено грані між всім існуючим і однозначно визначено, чому де бути. У східчастому рядові розташовані душі (рослинна, тваринна, людська). У середині самої душі ієрархічно розташовуються здібності і їхні продукти (відчуття, представлення, поняття).

Робота душі розглядається Хомою у вигляді наступної схеми: спершу вона робить акт пізнання - є образ об'єкта (відчуття або поняття), потім вона усвідомлює, що нею зроблений сам цей акт, і, нарешті, проробивши обидві операції, вона "повертається" до себе, пізнаючи вже не образ і не акт, а саме себе як унікальну сутність. Перед нами, таким чином, - замкнута свідомість, з якої немає виходу ні до організму, ні до зовнішнього світу. Томізм перетворив великого давньогрецького філософа в стовп богослов'я, у "Аристотеля з тонзурою". (Тонзура - це виголене місце на верхівці - знак приналежності до католицького духівництва.)

Номіналізм

В Англії, проти томістської концепції душі виступив номіналізм (від лат. "номен" - ім'я). Він виник у зв'язку із суперечкою про природу загальних понять (так званих універсалій). Суперечка йшла про те, чи існують ці загальні поняття самостійно поза нашим мисленням (подібно іншим речам) або безтілесні, тому що ці поняття тільки імена і реально пізнаються лише індивідуальні речі.

Найенергійнішим чином проповідував номіналізм професор Оксфордського університету В. Оккам (XI століття) Відкидаючи томізм і відстоюючи навчання про "двоїсту істину" (з якого виявлялося, що релігійні догмати не можуть бути засновані на розумі), він призивав опиратися на почуттєвий досвід, для орієнтації в якому існують тільки терміни, імена, знаки.

"Бритва Оккама"

Зверталися вони і до так названої "бритви Оккама", до його правила, згідно якому "не слід множити сутності без потреби", інакше кажучи, прибігати до пояснення яких-небудь явищ багатьма силами або факторами, коли можна обійтися їх меншим числом. "Даремно робити за допомогою багато чого те, що можна зробити за допомогою меншого". До цієї "бритви" згодом звернулися психологи, щоб затвердити свого роду "закон економії". (Вивчаючи, наприклад, поведження тварин, не наділяти їхнім розумом людини, якщо воно може бути пояснене більш простим способом.)